

ТМ	Г. XXXIV	Бр. 2	Стр. 479-506	Ниш	април - јун	2010.
----	----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 271.222-726.3:330.59"1804-1914"

Прегледни рад

Драган Новаковић

Примљено: 8. 3. 2010.

Министарство вера Републике Србије

Београд

МАТЕРИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ ЕПИСКОПАТА И СВЕШТЕНСТВА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ОД 1804. ДО 1914. ГОДИНЕ

Резиме

Представљено је сложено питање материјалног положаја епископата и свештенства Српске православне цркве у XIX и првој деценији XX века. Наведени период био је од велике важности и за цркву, будући да је низом пажљиво одабраних и са историјским околностима усклађених мера, прешла компликовану канонску процедуру предвиђену за нове државе, које поставе захтев да самостално уређују и организују духовне послове. Народно и црквено јединство на коме је почивала борба за слободу током турске владавине, најнепосредније је допринело да уставни утемеље, а закони разраде државни положај цркве из кога су произлазили различити контролни механизми и опредељење државних органа да остварују утицај на све процесе од важности за њено функционисање. Решавање материјалног статуса епископата и свештенства постаје значајно, јер се од државе очекивало предузимање мера којима ће се одати признање за историјску улогу, али и утврдити и стабилизovati положај обезбеђивањем прихода довољних за успешно обављање поверених дужности. Држава је питање решавала доношењем различитих законских аката, али су незадовољни свештеници непрекидно захтевали редовне плате, што није могло бити реализовано због одсуства шире подршке, која би омогућила усвајање одговарајућег закона.

Кључне речи: Јерархија, свештенство, материјални положај, држава, закони, верски обреди, тарифе

УВОД

Деветнаести век представља важан период у дугој историји Српске православне цркве, будући да је септембра 1831. године обе-

dragan.novakovic@mv.gov.rs

збеђена аутономија, а 20. октобра 1879. године добијен и томос Васељенске патријаршије о потпуној самосталности цркве у Кнежевини Србији. Наведено доба обележено је успостављањем уставног и законодавног оквира за деловање Српске цркве, бројним примерима директног утицаја владара на избор највише црквене јерархије, непримерним настојањима државних органа да се на различите начине мешају у унутрашње послове цркве и у основи скромним и неуспешним отпором црквених великодостојника да у циљу очувања канонског поретка ограниче или елиминишу све нестрпљивије власти да под контролу стави комплетан верски живот.

Законодавна контрола и директно мешање државе у послове цркве морају се посматрати у контексту сложеног стања у коме се налазило тадашње српско друштво разапето између традиционалних вредности и модернизације која се постепено ширила из Европе. Успостављени положај државне цркве подразумевао је значајне привилегије, али и право јачега у том односу да поставља правила понашања и обавезу слабије стране да их прихвати и поштује. Неодмереним акцијама државе подстицај је давало свештенство и део епископата, због све израженије намере да се непримерено положају и канонским ограничењима, укључује у страначке борбе. Угледни јерарси били су у вођству појединих странака, а свештеници су, према устаљеном обичају у српском народу, своје политичко ангажовање остваривали у готово свим партијама Србије.

Незаобилазно питање од чијег успешног решавања су зависили односи између државе и цркве представљао је материјални положај јерархије и свештенства. Увиђајући значај и снагу епископата и желећи да га стави под контролу, држава се рано определила да редовним платама из буџета обезбеђује њихову лојалност и подршку. Положај свештенства, као мање важног чиниоца, зависио је од економских могућности и слободне воље верника, али и ставова државних органа, који су непрекидно доносили различите акте с прецизно наведеним тарифама за поједине верске обреде. Двострука политика у тој области стварала је неспоразуме између јерархије и свештенства, али државни органи нису дозвољавали да прерасту у отворене конфронтације, које би ослабиле народно јединство и негативно утицале на одбрамбене потенцијале државе опредељене да се избори за независност и место на међународној сцени.

ПОЛОЖАЈ ЕПИСКОПАТА

Током турске владавине Београдским пашалуком, материјални положај православне јерархије Порта је утврђивала султанским бератом у коме су биле прецизно дефинисане привилегије, врсте народних давања, начин прикупљања и обавезе локалних турских ор-

гана власти да пруже и оружану пратњу током посета терену и убирања прописаних прихода (*Берат Махмуда II* 1891, 29–33). Настојећи да ограничи финансијске злоупотребе фанариотског епископата Совјет Карађорђево Србије донео је посебну уредбу којом су прописани, до одређене мере ограничени и под народну контролу стављени владичански приходи (Веселиновић 1966, 70). Према одредбама те уредбе, архијерејима су прецизно утврђена права, али је истовремено укинута дотадашње непосредно прикупљање прихода и пренето на подручно свештенство. Главни владичански приход представљала је годишња димница од 12 пара прописана на сваку српску кућу (дим) и обична мирија од четири паре, коју је за све домове прикупљао и епископу уручивао свештеник. Манастири су годишње из својих прихода за епископа одвајали 25 гроша, док су парохијске цркве дужене с 10 гроша. Свештеник је био обавезан да у епископску касу, независно од своје награде, приложи два гроша за сваки венчани брачни пар (Вукићевић 1896, 111). Поред наведених прихода, епископи су од свештеника добијали 100 гроша за издавање синђелије и по један грош за сваку кућу у парохији. Приликом канонских визитација села су прикупљала и епископу уручивала по пет гроша. Настојећи да повећају приходе, епископи су за најмање кривице изрицали забрану обављања свештеничке службе, али се проблем најчешће решавао исплатом „клеветнице“ чију су висину одређивали појединци лојални јерархији. Значајни извор средстава представљале су свештенорадње обављане поводом народних свечаности и награде од различитих чинодејстава чија висина није била прецизно утврђена. Породице чији се подмладак спремао за духовну службу посебно је погађао распрострањени обичај да епископ од умрлог свештеника обавезно наслеђује коња, крст и епитрахил (Стојадиновић 1809а, 11). Немогућност контроле омогућавала је различите злоупотребе, честе и непотребне глобе народа и свештенства и повећање епископских прихода далеко изнад нивоа који је одобравала нова српска власт. Увиђајући непоштовање донетих прописа, Совјет је поново размотрио проблем митрополитових прихода и издао строго наређење из кога произлази „да он у смотрењу разних истјазанија из епархије, по општем начину грчко-цариградских епископа у турским провинцијама, никаква присиљења на свештенство ни народ ниучим не чини“ (Арсенијевић-Баталака 1898, 303).

Незадовољан фанариотским владикама због пљачкања народа и злоупотреба положаја јер се „свештенички чин није добијао ни спремом за тај позив, нити каквим год другим разлогом, до само новцем“, кнез Милош је предузео одлучне мере да ограничавањем власти и контролом прихода корумпираног епископата уреди ту област (Петровић и Петровић 1882а, I, 383). Искористивши ситуацију док је београдска митрополија била упражњена, а на катедру ужи-

чко-шабачких епископа постављен Србин Мелентије Никшић, из Канцеларије народа сербског издата је 18. фебруара 1816. године Уредба за свештенство. Владикама је тај акт гарантовао 100 гроша за извршено рукоположење и по 10 гроша од сваког парохијског свештеника. Манастири су били обавезни да током године епископу уплате 25 гроша, док су парохијски храмови дужени с 12,20 гроша. Значајне приходе обезбеђивало је венчање због прописа о уплати за први брак два, други четири и трећи шест гроша. Задржане су раније установљене димница и мирија, које су износиле 1,4 гроша и 6 пара. Уредбом је забрањен распрострањени обичај издавања парохија под закуп (Стефановић Карацић 1898а, 193). Делимична измена уредбе извршена је већ 24. фебруара 1816. године, будући да је кнез наредбом димницу смањено на један грош и опоменуо грађане да обавезе према владикама извршавају на време. После скоро три године, односно 12. фебруара 1819. године, кнез Милош је посебним писмом забранио владикама да од парохијских свештеника убудуће потражују раније одобрених 10 гроша. Незадовољни због значајног умањења прихода, епископи су уложили протест покушавајући да измене наведену одлуку, али је кнез Милош писмом од 1. марта 1819. године поновио став и тако утврдио већ изречену забрану (Стојадиновић 1909б, 12).

Димница као главни извор епископских прихода представљала је неку врсту обавезног пореза и према устаљеној традицији прикупљана је једном годишње. Будући да се радило о важном питању, владике су за „димничаре“ ангажовали родбину, људе од посебног поверења, а често су и лично обилазили села настојећи да свака регистрована кућа плати дажбину. Тадашњи новац био је скуп и тешко доступан сељаку, али су већи проблем представљали сакупљачи због праксе да бораве у појединим нахијама и селима док не заврше поверени посао. Препотентне и често охولة представнике владичанске власти локални житељи морали су да примају у своје куће на преноћиште и припремају храну за коју су показали интерес. Познавајући више пута доказану „кооперативност“ Грка, који су без контроле путовали по селима и варошима, према турским органима власти, кнез Милош је рано уочио и безбедносну димензију тих вишемесечних визитација: „Милош није могао равнодушно гледати како Грци иду из села у село, те разбирају шта се све у народу ради. Грци су били у опште већи пријатељи турцима но србима, и ако би ма шта приметили, они су то одмах саопштавали турцима. У опште тешко је падало врховној управи ова мешавина странаца у чисто унутрашње српске ствари“ (Петровић и Петровић 1884а, II, 394).

Настојећи да елиминише негативне последице такве праксе, кнез Милош је 14. јуна 1819. године посебном наредбом сакупљање димнице у ужичкој епархији пренео на локалне органе власти (Пе-

тровић и Петровић 1882б, I, 295). Писмом од 20. марта 1820. године препоручио је ужичком епископу да не прикупља лично димницу већ да спискове достави кнезовима који имају веће могућности да од народа добију прописану суму новца (Петровић и Петровић 1882в, I, 294). Фебруара 1820. године обавезао је среске кнезове и оберкнезове да се максимално ангажују и пруже потребну помоћ свештеницима током прикупљања димнице. Будући да су предузете мере само ограничиле, али не и искорениле бројне злоупотребе, а посебно уобичајену праксу да епископи недостајући новац узимају од свештеника, кнез Милош је заповешћу од 2. фебруара и наредбом од 12. фебруара 1822. године наплату комплетне димнице пренео на народне власти. Нахијским кнезовима наређено је да прописани грош од куће прикупљају према харачким списковима и достављају народној каси, која ће новац прослеђивати владикама.

Драстични примери епископске самовоље – „није била реткост да владика попове брије и у гвозђе меће, да их хвата за перчин и ногама гази, или да тера везане испред себе као хајдуке“, као и слаб положај Васељенске патријаршије код Порте због грчког устанка, охрабрили су кнеза Милоша да крајем 1822. године предузме радикалне мере у циљу ограничавања епископских примања (Гавриловић 1909а, II, 664). Искористивши скупштину нахијских кнезова (13-14. децембар 1822. године) сазвану ради разматрања пореза, кнез Милош је покренуо и питање владичанских прихода. Према претходном договору, нахијски кнезови доставили су опширну представку у којој су, указујући на бројне епископске злоупотребе, замолили кнеза да предузме мере у циљу заштите свештенства од фанариотских владика. (Гавриловић 1909б, II, 665). Сматрајући да наведено писмо није довољно убедљиво за завршавање тог озбиљног задатка, Милош је дао инструкцију кнезовима да од подручног свештенства затраже шире информације у којима ће детаљно описати проблеме и указати на понашање владика и њихових опуномоћеника приликом купљења димнице. Свештенство је озбиљно схватило поверени задатак, тако да су крајем децембра почеле да пристижу притужбе у којима су документовано представљени проблеми с којима се суочава црква у Србији због рада фанариотских епископа: „Ко нема бар хиљаду гроша тај попом не може постати... Кад се неко млад запопи владика му не дају одмах удову нурију већ му је даје под кесим, тј. закуп и узима половину прихода... Начинише цркве наше и манастире наше као механе, а нас као механције, те их дају под кирију као да ми ћаримо с њима... За чију чест служи што наш стари прота као петогодишње дете пред столом архијерејским штаку држи и да је пред њиме по сокаку носи и под своју седу браду... Колико смо преко проте нашега летос од Господина резила поднели што му по на три четири куће од које нурије није изашло мирије... Да су епископи

прави љубитљи рода србскога и да они желе просвештеније народу увели би школе својим трошком“ (Гавриловић 1909в, II, 666–68).

Прикупивши приспеле жалбе, кнез Милош је позивајући се на молбу упућену сулатану септембра 1820. године „да се све народне дације скупе уједно, да народ даје само у једну касу, па одатле да се плаћа: харач цару, издржавање везиру и владикама, трошкови кнезовски и све остало“, сачинио предлог реформе владичанских прихода и у виду уредбе доставио га 20. јануара 1823. године митрополиту Агатангелу и епископу Герасиму (Петровић и Петровић 1884б, II, 395). Позивајући се на одлуке Скупштине из децембра претходне године, епископима је саопштено да се укида димница и уместо ње одређује систематска годишња плата од 18.000 гроша. Уважавајући специфичност положаја старешине цркве у Србији и реалне трошкове због живота у близини кнеза и везира, митрополиту је одређен годишњи додаток од 2.000 гроша. Сваки нови свештеник био је дужан да епископу уплати 50 гроша за рукоположење и исто толико за синђелију. Освећење нове цркве верници су плаћали 100 гроша, а плаштаницу додатних 12 гроша. Уколико епископ учествује у пратњама поводом неких верских обреда и свечаности или буде позван да изврши посебну молитву, о цени тих услуга договориће се непосредно с онима који су упутили позив (Гавриловић 1909г, II, 670). Епископима је укинута и на протојереје пренето право издавања печата за венчаницу и строго забрањено давање парохџија под аренду. Настојећи да сузбије и умањи очекивани отпор јерархије, кнез Милош је прихватио да Правитељство убудуће плаћа све обавезе епархија према Васељенској патријаршији (београдска митрополија 12.000 гроша, а ужичко-шабачка 8.000 гроша) и регулише заостали дуг. Позивајући епископе да прихвате решења Скупштине, кнез Милош није пропустио прилику да упути упозорење да ће у случају одбијања „познатим путем ово дело окончати“. Уследила је оштра преписка између кнеза и владика који се нису могли помирити с драстичним умањењем прихода, али су после стављања у неку врсту кућног притвора, писмено прихватили одредбе уредбе (Гавриловић 1909д, II, 644). Задуживши депутате у Цариграду да о постигнутом договору извести Васељенску патријаршију, кнез Милош „изда 10-ог марта уредбу, која је врло важна за црквену историју Србије, по којој се владичански приходи преносе на правитељство, које ће одсад плаћати владике као чиновнике“ (Гавриловић 1909ђ, II, 671). Уредба је примењивана 1824. и 1825. године и више историјских извора потврђује да су епископи први део плате од 10.000 гроша примали о Ђурђевдану, а други до Митровдана.

Уредивши с успехом владичанске приходе на начин да их је учинио потпуно зависним од српског правитељства, кнезу Милошу је било јасно да се морају обезбедити средства ради исплате еписко-

па и извршавања преузетих обавеза према Васељенској патријаршији. Неспреман да употреби редовне пореске приходе за те намене, кнез је уредбом од 10. марта 1823. године прецизно одредио изворе за регулисање нових државних обавеза. Димница као основ за формирање фонда поново је реактивирана и одређена у висини од једног гроша на кућу. Установљена је јединствена такса за све врсте брака од четири гроша, с тим да је свештенику дозвољено да задржи један грош и дар од кума, старог свата и девера. Прописана је обавеза новог свештеника да у државну касу уплати по три гроша за сваку кућу у парохији. Сагласно опредељењу да се новим прописима помаже свештенство и поправља положај манастира, уредбом је укинута давање нурија под аренду и прикупљање установљене мирије од 6 пара за сваку кућу. Значајну олакшицу представљала је одлука да цркве и манастири више не плаћају раније одређени годишњи разрез од 12,5, односно 25 гроша (Објавление, Петровић и Петровић 1884в, II, 425–26).

Прагматични кнез Милош није могао дуго уживати у свом успеху, јер су се владике организовале и протесте због ограничавања прихода успостављених уредбом непрекидно достављали васељенском патријарху и карловачком митрополиту С. Стратимировићу. Охрабрени подршкама писали су кнезу да постоји могућност да их због нове уредбе Васељенска патријаршија прогласи отпадницима и тражили дозволу да напусте Србију. Увидевши да истрајавање на том питању може отежати постизање основног циља – аутономију Српске цркве, кнез Милош је 1825. године одлучио да приступи измени уредбе с циљем да удовољи захтевима епископа. Доносећи 2. јуна те године нову уредбу о таксама за свештенорадње, утврдио је и обавезе свештеника према епископима. Упоређивањем новог текста с последњом уредбом којом су регулисани владичански приходи од 18. фебруара 1816. године, могу се уочити одређене сличности, али и значајне разлике. Основни владичански приход димница смањен је с 1,4 гроша на 20 пара, а ранија мирија од 6 пара је укинута. Рукоположење свештеника и ђакона плаћано је по 50 гроша у односу на ранију одредбу према којој је за сваки обред те врсте било потребно издвојити 100 гроша. Прописана је обавеза да свештеник приликом пријема синђелије уплати епископу за сваку кућу по три гроша, а манастир уколико поседује парохију по истом основу два гроша, али је укинута раније практиковано давање 10 гроша од сваког свештеника, 25 гроша утврђених за манастире и 12,20 гроша одређених за парохијске цркве. Установљена је нова такса од 50 гроша као спомен на умрлог свештеника, чији је циљ био поништавање обавезе породице да епископу преда коња, крст и епитрахил покојника. Ранија одлука о различитом плаћању првог, другог и трећег брака, замењена је новом према којој се епископу за сваки закључени брак плаћа

три гроша. Уграђена је и одредба из уредбе од 20. јануара 1823. године да се епископу за освећење сваке нове цркве плаћа 100 гроша и за антимиш 12 гроша. Епископи су имали право да наплаћују опело, водоосвећење, разводе бракова и друге свештенорадње у којима учествују, али су износ договарали непосредно с верницима, свештеницима, кнезовима или другим установама на чији позив су наведене обреде вршили (Петровић 1901а, I, 199). Димницу су после тога сакупљали епископи, али су због отпора народа већ наредне 1826. године то право пренели не протопресвитере и упутили молбу кнезу Милошу да органи власти пружи помоћ ради успешног обављања тог за њих важног посла. Неспреман да удовољи њиховим захтевима, кнез Милош је Наредбом бр: 859 од 22. маја 1829. године упозорио оберкнезове да протојереји нису дужни да прикупљају димницу за епископе, али је истовремено одобрио појединачно договарање о условима под којим ће бити ангажовани да изврше тај тежак задатак (Стојадиновић 1909в, 21). Димница је према наведеним условима прикупљана све до првог српског устава 1835. године, када је дефинитивно и укинута.

Сретењски устав у члану 94. утврђује да ће митрополит и архијереји примати плату из државне касе на име накнаде за дотадашње приходе (Устав – 1835, 1988, 37). Полазећи од наведене уставне одредбе, кнез је 29. јуна 1835. године издао „Објављеније“ бр. 2268 којим је митрополиту одређена годишња плата од 2.000 талира и додатак од 1.000 талира, док је епископима утврђено 1.200 талира и додатак од 500 талира (Петровић 1901б, I, 201). Утврђујући на тај начин митрополитове и епископске приходе, државна власт је успела да црквену јерархију у значајној мери поистовети с државним чиновништвом из чега је произлазио и специфичан однос подређености и зависности. Одређивање прихода епископату путем специјалних објава задржано је до 20. септембра 1839. године, када су утврђене редовне плате државним чиновницима. После тога плате су исказиване у буџету, с тим да је висина зависила од утврђеног звања. Уколико би плата и евентуални додаци били директно повезани с одређеном личношћу, такви подаци навођени су у примедбама на буџет.

Плате утврђене митрополиту и епископима 1839. године нису битније мењане у наредном периоду, осим што су постепено повећаване због пада вредности новца. Усвојени буџети од 1844. до 1858. године показују да је годишња плата митрополита износила 5.000, а епископска 2.500 талира. Касније је уведен додатак на функцију, који је за митрополита до 1859. године износио 800 талира годишње, а за епископе упола мање. Значајне промене наступиле су 1859. године од када су се буџетски приходи исказивали у пореским грошима. Наведене године митрополит је имао годишњу плату од 60.000 пореских гроша, док је за епископе било одређено 30.000 (Марјановић,

1928, 45). Новом реформом новчаног система извршеном 1880. године, динар је постао платежно средство којим се исказивао буџет. Наредне деценије митрополитова плата износила је 25.260 динара, а епископска 12.630 динара (Стојадиновић 1909г, 23).

Закон о црквеним властима од 27. априла 1890. године у члану 226. утврђује систематску годишњу плату митрополита и епископа у износу од 8.500 динара, уз право врховног поглавара на специјални додатак од 4.000 динара. Чланом 224. извршене су одређене корекције, захваљујући којима је митрополит и даље примао годишњу плату од 25.260 динара, а епископи 12.630 динара (Закон о црквеним властима – 1890, 1890). Наведени члан измењен је 29. јула 1898. године, тако да је нова плата митрополита Србије с додатком износила 22.500, а епископа 8.500 динара годишње. Црквеној јерархији исти члан гарантовао је бесплатан стан, чије је комплетно издржавање падало на терет митрополије и епархија (Закон о црквеним властима – 1890, 1900, 304).

Поред плата које су од 1835. године представљале основ епископских прихода, Архијерејски сабор донео је 3. јуна 1846. године одлуку у којој се наводи: „А да би се и у самим законитим приходима архијерејским једнакост и умереност очувала, одређена је такса за добивање синђелије један дукат цесарски, за антиминос три дуката цесарска, за освећење цркве 7 дуката цесарских, а при мањим црквама и сиромашним црквеним општинама Архијереј ће и с половином те таксе бити задовољан“ (*О изношвању награда за рукоположење* – 1900, 42). Уредба од 20. марта 1853. године практично потврђује одлуку Архијерејског сабора из 1846. године, будући да је владикама гарантовано 7 цесарских дуката за освећење цркве у богатој парохији, пет у сиромашној, три за антиминос и по један за синђелију и разрешење од брачног оглашавања. После шест година, односно 2. децембра 1859. године, донето је решење којим је укинута такса за брачно оглашавање, а 5. маја 1865. године епископи су се одрекли награда предвиђених за благослове (Стојадиновић 1909д, 24).

Битнијих промена у начину уређења епископских прихода није било од последњих измена Закона 29. јула 1898. године до почетка Балканских и Првог светског рата. Митрополит и епископи примали су за тадашње прилике солидну годишњу плату пуних 79 година допуњавану приходима добијаним од богатих појединаца за учињене свештенорадње. Утврђујући систематске плате, држава је епископима плански укинула устаљене приходе добијане непосредно од свих верника, као и дарове за обављене верске обреде. Прописујући такав начин издржавања јерархије, законодавац је омогућио верницима да ослобођени део прихода искористе за своје потребе или га усмере у трговину, занатство или другу врсту предузетничких активности. Истовремено одвијао се и други процес захваљујући коме је владају-

ћа елита постепено стављала епископат под своју контролу, што је омогућило напредњачкој влади да удаљи митрополита Михаила с трона и све епископе с катедара без права на пензију (Новаковић 2007, 61–80). Наведени неспоразум произашао из политичких разлика превазиђен је променом на владарском трону, али је солидна материјална обезбеђеност епископата, негативно утицала на односе са свештенством: „На једној страни створио се тешњи однос између поглавара црквених и државних власти, а на другој страни створила се провалија између црквених поглавара и народа. Ниже свештенство, материјално довољно необезбеђено, са завишћу и неповерењем гледа своје старешине, пребацујући им неискреност и недовољно старање о њему; а народ, сиромашан и демократски, попреко гледа своје духовне оце, сматрајући да они за беспосличарење и нерад примају богате плате“ (Стојадиновић 1909ђ, 25).

ПОЛОЖАЈ ПРОТОЈЕРЕЈА И ЂАКОНА

Положај протојереја-протопресвитера био је знатно повољнији него обичних свештеника, јер су као надзорна црквена власт били знатно ближи јерархији, а због специфичног положаја и функције коју су обављали потребнији државној власти. Првих година владавине кнеза Милоша учествовали су у прикупљању димнице за епископе и по том основу за своје потребе задржавали део прихода. Ситуација се значајно променила после наредбе кнеза Милоша бр. 859 од 22. маја 1829. године у којој је прецизно наведено да протојереји нису обавезни да купе димницу и да ангажовање на том одговорном послу зависи од директног договора с владикама. Њихов положај касније је решен одређивањем редовних примања: „Године 1839. и протопресвитерима су биле одређене сталне плате. Тако су оне у периоду од 1858. г. износиле по 100 талира годишње; од 1859. г. по 1.200 гроша; а од 1880-1890. г. по 505,20 динара годишње. Печат за венчанице наплаћивали су протојереји све до зак. о. ур. свешт. стања од 1882. године“ (Стојадиновић 1909е, 48). Законом о црквеним властима од 1890. године (члан 229) протопресвитерима је била утврђена годишња плата од 300 динара уз право на дневнице и путне трошкове у висини одређеној за среске начелнике. Истим законом одређена је и годишња плата среским намесницима као административним црквеним органима у висини од 200 динара. Према пројекту неусвојеног Закона о уређењу свештеничког стања из 1905. године било је предвиђено да окружни протојереји буду подељени у четири класе и на основу тога примају плату из државног буџета. Четвртој класи припадали би сви протојереји од 15 до 20 година службе и њима је утврђена годишња плата од 4.000 динара. Истој категорији верских службеника, која има од 20 до 25 година службе, загарантована

је плата од 4.500 динара. Друга класа обухвата протојереје са службом од 25 до 30 година и платом од 5.000 динара. Највишој категорији припадају протојереји од 20 до 35 година службе и платом од 6.000 динара (Стојадиновић 1909ж, 58–63).

Ћакони као помоћни службени органи епископа и презвитера имали су у првој половини XIX века потпуно недефинисан материјални статус. Увиђајући тежину њиховог положаја и настојећи да одговори на многобројне жалбе, Архијерејски сабор донео је септембра 1867. године одлуку о одређивању годишње плате тој категорији верских службеника. Ћакони ангажовани као учитељи примали су од 25 до 50 талира, а онима којима је служба у цркви једини посао од 150 до 200 талира годишње (*Плате ђакона* 1900а, 99). Унапређење положаја ђакона Архијерејски сабор извршио је септембра 1883. године: „Да се ђаконима, који су у исто време и учитељи или практиканти, може из касе црквене по одобрењу Архијерејске власти издавати годишња награда од 50 до 100 талира, а онима, који нису учитељи или практиканти, него само врше дужност ђаконску, од 150 до 300 талира годишње плате“ (*Плате ђакона* 1900б, 100). Новом одлуком Архијерејског сабора из 1904. године било је предвиђено да хонорарни ђакони примају годишње до 600 динара, а стални 1.500 динара. Распоређујући приходе од целивајућих икона, Архијерејски сабор је одлуком од 20. маја 1907. године ђаконе изједначио са свештеницима који служе у дотичној цркви. После годину дана, односно 2. маја 1908. године, Сабор је искључио хонорарне ђаконе из деобе прихода по тој основи и омогућио црквама, да зависно од могућности, ђаконима повисе плате до 2.000 динара (Стојадиновић 1909, 92).

ПОЛОЖАЈ СВЕШТЕНСТВА

Насупрот законима и обичајима обезбеђених епископа, положај свештеника био је веома тежак јер су били принуђени да испуњавају бројне и неумесне захтеве виших црквених власти и воде бригу о интересима сиромашне пастве с којом су делили заједничку судбину. Свештеници су најчешће регрутовани из боље стојећих породица, а била је распрострањена пракса да један од синова или унука наслеђује парохију. Добијање свештеничког чина подразумевало је велике издатке, али је улазак у духовни сталеж за већину младих људи представљао начин за сигурно издизање из средине порекла и прикључивање оним слојевима друштва који су водили народне и државне послове, што потврђује и прота Матеја Ненадовић: „Премда су сиромашни ђаци морали и на једном и на другом месту служити и попине и игуманове коње седлати и раседлавати, опет је сваки радо сносио који је желео што научити и попа бити, за чим је онда свако тежио, јербо у Србији није било другог господства кромe бити кнез,

поп или калуђер, а и пандур имао је неко одличје“ (Ненадовић 1971, 29). Током божићних и васкршњих водица, великих празника и распростањених слава обилазили су на коњима парохију заједно с помоћником задуженим да прикупља и носи дарове добијене у природи. Обимност посла и жеља да благовремено заврше све потребне послове доводила је свештенике у позицију да данима бораве на терену, чиме су стварали велике проблеме верницима када је било потребно извршити неки хитан и непланирани верски обред. После Ђурђевдана, па до првих јесењих слава, свештеници су живели у својим кућама и обрађивали имање као и остали становници тадашње Србије. Уколико су имали слабе парохије били су принуђени да раде на туђим поседима, чувају стоку и обављају друге послове како би прехранили породице. Најчешће су носили одећу карактеристичну за подручје у коме су живели, а брада и свештеничка капа била је знак разликовања од обичних људи.

Учвршћивање власти на ослобођеним територијама после великих победа 1806. године, омогућило је Совјету да размотри питање свештеничких прихода и тако на време елиминише неспоразуме који су могли негативно утицати на одбрамбене способности младе државе. Децембра 1807. године упућено је писмо свим командантима, кнезовима и другим старешинама у коме су прецизно наведени обреди за које су свештеници могли добијати награду. Према тада прописаној тарифи, свештеници су имали право да од сваког ожењеног мушкарца на име бира примају 15 ока жита и за извршене свештенорадње прописану суму новца. Знајући економску ситуацију тадашњег становништва, Скупштина је јануара 1811. године усвојила уредбу с циљем да флексибилно одређен ценовник омогући свим верницима да добију и плате потребне верске услуге. Процењујући да ће интерес за тај обред исказати богатије породице велико опело од пет гроша утврђено је као најскупља свештенорадња, док је за мало опело требало издвојити један грош. Венчање као свечани чин, који су плаћали младожења, кум и стари сват коштало је два гроша. Свећење водице, молитва и знамење као најчешћи верски обреди били су због утврђене цене од 10 пара приступачни целокупном становништу. Уколико се током свећења водице носи крст плаћано је 20 пара. Инсистирајући на поштовању донетих одлука, Совјет је обавезао војводе и кнезове да врше контролу и спречавају сваки покушај наплаћивања изнад прописане тарифе, али је истовремено захтевао да својим ауторитетом подстичу вернике на благовремено извршавање обавезе према свештеницима (Петровић 1901в, I, 91).

Уредбом од 18. фебруара 1816. године уређени су и свештенички приходи чију су основу, као и по пропису из 1811. године, чинили бир и таксе на одређене свештенорадње. Висина бира остала је иста, односно 15 ока жита на сваког ожењеног мушкарца, с тим да је

та обавеза проширена и на варошко становништво за чија домаћинства је прописана јединствена тарифа од 1,20 гроша годишње. Промена вредности новца условила је одређене измене утврђених износа, али је задржана ранија пракса о диференцирању свештенорадњи према финансијским могућностима појединаца. Подржавајући обавезно крштавање деце, законодавац је одредио да родитељи за тај обред свештенику дају чарапе или 1,20 гроша и кум 10 пара. Опело више није дељено на велико и мало, већ је прецизно наведено да богати плаћају 10 гроша, сиромашни пет, а родитељи за дете до седам година два гроша. Уколико је верник изразио жељу за читањем велике молитве плаћао је један грош, док је мала тарифирана с 20 пара. Освећење масла плаћано је три гроша, а водица и прекада колача 12 пара. Промењене околности довеле су до раздвајања тарифа за венчање из којих је произлазило три гроша за први брак, 6 за други и 8 за трећи, с тим да су суме укључивале и обавезе према епископима. Прикупљање бира организовали су свештеници обилазећи после жетве своје парохијане (Карацић 1898б, 194).

Настојећи да свештеничке приходе побољша и истовремено их усклади с економским могућностима народа, кнез Милош је после две године, односно 16. маја 1818. године, у договору с Народном скупштином и епископима обнародовао нове таксе за верске обреде. Сеоско становништво и даље је било обавезно да на име бира предаје годишње 12 ока жита, али нова уредба дозвољава могућност да свештеник с парохијанима договори исплату у новцу. Ожењени мушкарци у варошима и по овим изменама плаћали су годишње бир од 1,20 гроша. Сума потребна за плаћање крштења детета остала је иста, али је уведен нови обред знамење новорођених за који је требало издвојити 10 пара. Јелеосвећење, за које је раније према јединственој тарифи требало платити три гроша, подељено је према имовном стању верника, тако да су богати плаћали 6, а сиромашни три гроша. Задржана је иста цена опела за богате, сиромашне и умрлу децу до седам година. Уведене су тарифе за нове верске обреде према којима је за велику молитву болесном требало платити један грош, а за малу само 20 пара. Свећење водице и даље је коштало 12 пара, а новоукључени обред прекада свечара 12 пара. Прво и друго венчање обављано је по старој цени, али је за треће тарифа с 8 повећана на 9 гроша. Исказана цена за венчање плаћана је свештенику и укључивала је и епископски додатак, с тим да нова уредба прописује и додатних 20 пара на име печата на сваку венчаницу (Петровић 1901г, I, 204). Настојећи да помогне свештенству да лакше обезбеди обавезни бир од парохијана, кнез Милош је 1820. године донео одлуку да ту врсту свештеничких прихода прикупљају сеоски и варошки кнезови.

Стабилизоване политичке прилике, стално јачање економског положаја свих категорија грађана и избалансиране и за народ при-

хватљиве црквене таксе омогућили су да претходна уредба траје готово седам година. Постигавши договор са свештенством из обе епархије, кнез Милош је 2. јуна 1825. године издао нову уредбу. Упоређење с текстом из 1818. године показује да је цена крштења смањена на један грош и да су освећење воде за новорођено дете и дар кума задржани на истом нивоу. Прописана сума за опело имућног и дете до седам година остала је иста, али је за сиромашне с пет смањена на два гроша. Цена велике молитве повећана је с један на два гроша, док је мала задржала стари ниво од 20 пара. Јелеосвећење и свећење водице вршено је по претходној цени, али је за новоуведени обред свечарску прекаду свештенику требало платити 12 пара. Нова уредба предвиђа плаћање парастоса, тако да је спомен на мртве поводом четрдесет дана коштао 20 пара, после пола године један грош, а за годину дана 1,20 гроша. Најзначајније промене извршене су код венчања, јер је прецизирано да свештеник за склапање сваког брака наплаћује по један грош. Поред обавезе према пароху младенци су били дужни да плате таксу од три гроша за владику, од којих је протојереј за себе задржавао 20 пара (Петровић 1901д, I, 205). Наведеним изменама тарифа и одлуком кнеза Милоша да не плаћају порез додатно су стабилизовани и учвршћени свештенички приходи. Стални развој школства омогућио је великом броју свештеника ангажовање на вероучитељским дужностима чиме су додатно побољшавали материјални положај.

Уредба којом су уређени свештенички приходи 1825. важила је и 1831. године, односно у време добијања аутономије и избора архимандрита Мелентија за првог врховног поглавара Српске цркве. Избор народне јерархије охрабрио је свештенство да постепено подиже приписане износе и тако већину свештенорадњи учини скупљим него у претходном периоду. Добро обавештени кнез Милош на време је уочио ту тенденцију и 7. фебруара 1833. године писмено затражио од митрополита да детаљно сагледа питање свештеничких прихода и припреми нову тарифу ради разматрања и одобрења. Поступајући по препоруци, митрополит Мелентије је већ 10. фебруара упутио одговор у коме се каже: „Второ пак писмо садржавајући тужбе противу свештенства не мало ме оскорбило, видећи да кварним поступком својим не само мрзост народа на се навлачу, но и саму вашу светлост вређају и оскорбљавају, кои и тако подоста терета и бриге носите. Ја ћу дакле по височајшем налогу Вашем устав у смотренију прихода њини што скорије сочинити и вашој светлости на одобреније поднети, па после мислим само један пример на преступнику овог устава учин да ће за мног година одузети свима волју к покушенију таковома“ (Швабић 1904, 524). Процењујући да се ради о хитном питању, митрополит Мелентије сачинио је и упутио на усвајање „Назначение колико свештенство сеоско од ове 1833. године

прихода узимати има“, уз напомену да за варошко свештенство тарифе одреди кнез својом наредбом. Достављени предлог кнез је проследио Великом народном суду, који је 15. марта 1833. године заузео став да се може прихватити и обнародовати. Увид у решења показује да је прихваћен већ важећи пројект из 1825. године, уз одређена повишења тарифа због промене цене новца. Према том предлогу, за знамење се плаћало 20 пара, а крштење детета чарапе и од кума 20 пара. Велико опело за богате коштало је 12 гроша, за мање имућне 6 гроша, дете до седам година три гроша, док за изразито сиромашне није наплаћивано. Богатији су за јелеосвештење плаћали 9, а сиромашни четири гроша. Василијева молитва коштала је четири гроша, мала два гроша, колач и прекада свечара један грош и водоосвештење 20 пара. Свако венчање плаћано је пет гроша, уз обавезу кума и старог свата да приложе по 20 пара. Сеоска домаћинства била су обавезна да на име бира дају 12 ока жита, а варошка за сваког ожењеног човека три гроша. Добивши став суда, кнез Милош је већ 16. марта 1833. године у писменој форми дао сагласност, што је био предуслов за обнародовање усвојених решења и позив свим грађанима да их поштују и извршавају. Током априла исте године кнез је обавестио Велики народни суд да није сагласан са значајним повећањем такси за венчање и указао на потребу хитних измена. Одлуком бр. 938 од 1. јуна 1833. године, кнез је дозволио наплату од пет гроша за сва венчања, укључујући и архијерејска, с тим да епископу припадају три, а свештенику два гроша. Раније прописана уплата од кума и старог свата на венчању по 20 пара и кума на крштењу у истом износу укинута је и препуштена њиховој слободној вољи. Остала решења била су идентична у односу на предлог митрополита и Великог народног суда и уз две мање измене важила су до нове уредбе бр. 393 донете за време владавине кнеза Михаила 27. марта 1842. године (Стојадиновић 1909и, 33–5).

Наведена „Уредба о побољшању стања мирског свештенства“ детаљно је уредила комплетну проблематику и према мишљењу већине црквених историчара представља најбоље решење свештеничког стања у XIX веку. Будући да је донета у договору с митрополитом и епископима није садржала само ценовник за поједине свештенорадње већ је обухватила и нека питања од посебне важности за укупан материјални положај свештеника и њихових породица. Настojeћи да уреди једну осетљиву област и искорени распрострањену праксу, новом прописом забрањено је непотребно повећавање броја парохија и препоручено њихово арондирање у складу с месним околностима. Парохијани су дужни да саграде пристојан дом за свештеника и обезбеде земљиште за башту површине једног јутра. Водећи рачуна о материјалном положају свештеника у периоду када су приходи с парохија нижи, верници су обавезани да свештенику

ставе на располагање 8 јутара земље до које ће доћи крчењем шуме, запоседањем утрина или куповином. Кућа и земља припадају свештенику док обавља службу, тако да је дужност сваког појединца да током активног рада на прикладан начин збрине породицу.

Утврђујући тарифу за верске обреде, уредба на прво место ставља знамење за које је било потребно свештенику платити један грош. Крштење као важан обред је практично бесплатно, с тим да родитељи на име дара могу поклонити чарапе или платити један цванцик (један грош и 26 пара). Брачни испит, који се обавезно одржава у девојачком дому, тарифиран је с једним цванциком. Печат за венчаницу плаћа се протојереју један талир. Суме за венчања и ова уредба дели, тако да имућни и средње богати плаћују по један талир, а сиромашни три цванцика. Један цванцик предвиђен је за свечарско служење с претходењом водицом. Уколико домаћин позове свештеника да изврши водоосвећење дужан је да плати један цванцик, док је за исти обред уз часни пост било потребно издвојити један грош. Молитве су подељене на велике и мале, тако да је за прву требало издвојити два, а за другу један цванцик. Имућнији су јелеосвећење плаћали један талир, а сиромашни три цванцика. Сваки мушкарац био је дужан да свештенику исплати 20 пара за бденије, литију, ношење крста и водоосвећење. Опела су подељена на велико и мало, из чега је произлазило да су прво богати и средње имућни плаћали један талир, а сиромашни три цванцика, док су за друго имућни издвајали један талир, средње богати четири цванцика и сиромашни два цванцика. Уколико се радило о екстремно сиромашном појединцу опело није наплаћивано. Прекада кољива за умрле коштала је један грош, парастос 1,5 цванцика, читуља за задушнице 20 пара, а пратња до гробља за сваког присутног свештеника по три цванцика. Посебно је тарифирано и читање, тако да је један стих из јеванђеља и псалтира коштао по један талир. Сваки пореск обвезник на селу дужан је биром од 12 ока жита, а у варошима с 1,5 цванцика (Илић 1911, 205–07).

Повољности утврђене уредбом за свештенство изазвале су велико незадовољство верника неспремних да плаћају предвиђене суме за наведене свештенорадње и обезбеђују услове за живот свештеника и њихових породица. Настојећи да спречи заоштравање односа између свештенства и верника, тадашња власт определила се за нови концепт уређења свештеничког стања, који је уграђен у уредбу објављену 6. новембра 1842. године. Објашњавајући разлоге за доношење новог текста, који је за вернике био неповољнији од решења из 1833. године, али и прихватљивији од уредбе из марта 1842. године, законодавац је указао на мотиве због који се приступило ревизији после шест месеци: „Искусивши, да начин онај к побољшању стања мирског Свештенства тежећој, Уредбом од В No 393 С No 267. 27. марта 1842. г. прописаној, не само није предложеној цјели одгова-

рао; но шта више као духу и стању садашњег времена неопходан и народу одвећ теретан показавши се, да је мјесто очекиване благе намјере највеће негодованије у народу побудио, и неко огорченије, и погубну међусобну омразу између народа и свештенства посјејао; зато желећи сваку и најмању жишку обштета незадовољства уклонити, и народ са својим свештенством, као што обште благо и срећа земље и народа изискује, у бољу свезу љубави и почитанија довести, нашли смо за добро по зрелом расужденију и подобрателном споразумеванију са Господом Архијепископом и Митрополитом својим путем учењеном следујуће опредјеленије за правац и точно набљудавање како народу тако и Свештенству учинити: да поменута уредба од 27. марта ов. год. В No 393. С No 297. од данас престаје и уништожава се у свима тачкама својима којој ће Свештеници дужни бити наплату за своја свјашченодјејствија у напредак примити, а Христјани добровољно и без роптања издатити, и никако се неоплочивати и свештенству праведно заслужену заслугу неогорчавати“ (*Опредјеленије* 1840, 188).

Новом уредбом искључени су талири као средство плаћања. Цена знамења је 20 пара, док је крштење бесплатно, уз дозвољену могућност давања чарапа као дара или плаћање једног цванцика. Брачни испит у невестиној кући и протојерејски печат за венчаницу коштају по један цванцик. Укинута су различите цене венчања према платежним могућностима грађана и уведена јединствена тарифа од 18 гроша. Свечарско освећење с претходећом водицом коштало је два гроша, водоосвећење у случају посебног позива свештенику два цванцика, уз часни пост два гроша, а за време осталих постова према локалној традицији. Цена велике молитве је 6 гроша, док је за малу било потребно издвојити три гроша. Утврђена је јединствена цена за желеосвећење у износу од 15 гроша. Приликом организовања литије с претходним бдењем, ношењем крста и водоосвећењем свако домаћинство било је обавезно да плати по 20 пара. Велико опело коштало је 18 имућне, а 9 гроша сиромашне, док је за мало према истом критеријуму било потребно издвојити 9 или четири гроша. Задржано је решење из старе уредбе, према коме се од екстремно сиромашних верника опело није наплаћивало. Парастос се плаћао један цванцик, прекада кољива за упокојеним један грош, читуља на задушницама 20 пара, а пратња до гроба за сваког свештеника три гроша. Читање једног стиха из јеванђеља и псалтира коштало је заинтересоване по 6 гроша. Сеоска домаћинства давала су на име бира 12 ока жита, док су становници вароши уплаћивали пет гроша на сваког пореског обвезника. Уредба је појашњена расписом од 15. априла 1845. године, према коме је свако домаћинство обавезано да плати свештенику 20 пара независно да ли се носи литија или само врши прекада свечарског колача. Решењем бр. 1353 од 24 септембра 1847. године, приписано је да се изводи из црквених књига, осим за сиромашне, плаћају

свештенику 1 цванцик. Одређене измене вршене су у вези начина прикупљања бира. Решењем бр. 907 од 6. маја 1847. године приписано је да се бир у селима скупља у јесен, а у варошима о Ђурђевдану и Митровдану. Новим решењем бр. 1158 од 28. августа 1848. године појашњена је обавеза плаћања бира независно од висине пореза. Плаћања бира уведено је решењем бр. 1369 од 16. септембра 1869. године и за удовице и остале категорије становништва које су биле ослобођене плаћања пореза (Стојадиновић 1909ј, 38–9).

Наведена уредба примењивана је у наредном периоду, али су протеком времена учестале жалбе свештенства незадовољног утврђеном ценом верских обреда и укупним материјалним положајем. Увидевши да протести свештенства могу довести до озбиљних проблема у функционисању цркве као целине, Архијерејски сабор размотрио је свештеничко стање и донео закључке, који су 31. маја 1851. године достављени Правитељству и Совјету. Указано је да основ за незадовољство представљају ниске цене и немогућност редовне наплате извршених верских услуга. Немаран однос верника према утврђеним обавезама, довео је свештенослужитеље у позицију да главну пажњу посвете прикупљању заосталих дугова уместо усмеравања на пастирски и учитељски рад као суштину њиховог позива. Настојећи да утврди оправданост протеста, Сабор је формирао посебну комисију са задатком да испита жалбе достављене конзисторијам. Свестрано размотривши комплетан проблем, комисија је оценила свештеничко незадовољство као оправдано и предложила одређивање годишњих плата на начин прописан за чиновнике. Прихвативши закључак комисије, Архијерејски сабор је предложио следећу категоризацију свештеника као основ за утврђивање плата: „На свештенике варошке, то јест по варошима окружним живеће; на селске имајуће парохије од 180 и више домова; и тако да свештеници варошки имају по 250 талира, селски старији по већим парохијама по 200, а селски мањи 150 талира: ђакони, који такође иду у нужна лица свештенства, да буду у два реда подељени, и тако да они, који по главним црквама варошким служе имају по 150 талира плате на годину, а други по 100“ (Представка митрополита, 1911а, 209). Израчунато је да дотадашњи начин наплате појединачних верских обреда обавезује сваког пореског обвезника са четири цванцика годишње, док би нови начин исплате преко систематизоване плате значио повећање од два цванцика, али и „већи мир и љубав међу свештенством и народом и свештенство се може том наградом задовољити, кад види, да је по примјеру други лица народу и отечеству служећих пристојно плаћено“ (Представка митрополита 1911б, 209).

Предлог Архијерејског сабора о одређивању сталне плате није прихваћен, али је 20. марта 1853. године издата нова уредба „Определеније наплате свештеника за њина свештенодјества“, којом је по-

бољшан укупни материјални положај свештенства захваљујући повећању износа за извршене верске обреде и укидању свих обавеза према епископима осим плаћања таксе за синђелију у висини од једног цесарског дуката. Према наведеној уредби, свештенорадње су плаћане у цванцицима, чаршијским грошима и парама. Најнижа цена од 20 пара била је исказана за домаћинства приликом проласка литије и читуљу на задушницама. Велико опело наплаћивано је од богатих 18 гроша, сиромашних 9 гроша, а мало од економски јаким 9 гроша, неимућних четири гроша, док су изразито сиромашни ослобођени плаћања. Обавезни бир и даље је износио 12 ока жита за сваку пореску главу, с тим да су обвезници у варошима наведено давање могли измирити с 6 гроша. Прекада кољива за упокојеним породица је била обавезна да плати један грош. Када су у питању обреди плаћани у цванцицима, уредба даје могућност верницима да за крштење свештенику поклоне чарапе или плате један цванцик. Обављени предбрачни испит обавезивао је девојку да свештенику дарује чарапе или пешкир, док је момак плаћао један цванцик. Венчање је коштало 6 цванцика, а протојерејски печат додатних два цванцика. Свечарско освећење водице плаћано је један цванцик, а иста цена била је предвиђена у ситуацији када се свештенику упуту посебан позив. Водоосвећење уз часни и остале постове, као и за богојављенску водицу није имало фиксну цену, већ је плаћање зависило од добре воље верника. Велика молитва коштала је два цванцика, мала један цванцик, а јелеосвештеније 6 цванцика. Парастос је плаћан један цванцик, а сваки свештеник у пратњи приликом сахране добијао је три цванцика. Уколико верник изрази жељу за читањем јеванђеља или псалтира био је обавезан да плати по 6 цванцика (Стојадиновић 1909к, 41).

После усвајање ове уредбе, као посебно објашњење тарифе, изашло је 8. априла 1862. године Решење бр. 772 према коме се опело, прекада и водоосвећење посебно плаћају чак и у оним случајевима када се врше у исто време. Истим решењем утврђена је обавеза родитеља да за дете изнад седам година плаћају пуну цену за опело, као и за крштење и опело уколико се догоди случај да дете умре непосредно после рођења. Чиновници и пензионери обавезани су Решењем бр. 351 од 22. новембра 1860. године да плаћају бир, а утврђена је и обавеза окружних начелстава да приликом купљења данка сакупе бир и предају надлежном протојереју. Решењем од 21. октобра 1871. године уредба је допуњена одредбом да таксу на печат венчанице више не наплаћује протојереј већ то уместо њега чини надлежни свештеник, уз обавезу да прикупљени новац благовремено достави ономе коме припада (Стојадиновић 1909л, 41–3). Свештенички положај поправљен је и одговарајућим одлукама Архијерејског сабора. Највише црквено тело донело је 12. септембра 1865. године следеће решење „Да сав приход у новцу, што га дају христјани, кад це-

ливају св. икону храма, припадне свештенству које служи цркву. Исто тако и просфоре, које међу верни на целивајући икону и доносе у цркву, да припадну свештенству оне цркве; а свеће мале и велике, убруси и други прилози овима подобни, да припадну цркви“ (*Кома припада приход с таса* 1900, 26). Одлуком од 13. октобра 1871. године, Архијерејски сабор је појаснио да се уредбом утврђено резање колача односи само на славу, док се у свим осталим ситуацијама подразумева посебна награда за свештеника (*О наплати свештеничке награде* 1900, 84).

Уредба усвојена 1853. године с мањим изменама извршеним 1860, 1861. и 1871. године важила је до доношења Закона о уређењу свештеничког стања 1882. године. Дуго трајање уредбе не значи да је тим актом свештенство било потпуно задовољно, већ показује бојазан тадашње власти да доношењем новог прописа отвори и покревне бројна и сложена питања која су произлазила из сваког покушаја да се побољша материјални положај свештенства. Неспреман да одговара на сталне притужбе свештенства, министар просвете и црквених послова издао је 8. децембра 1870. године акт бр. 5631 којим је формирао специјалну комисију с мандатом да размотри питање свештеничких прихода и припреми предлог за трајно решавање тог важног проблема. После годину дана рада, комисија је израдила и 10. фебруара 1871. године поднела министру пројекат према коме би сваки порески обвезник плаћао додатних 16 чаршијских гроша на име побољшања материјалног положаја свештенства. Прикупљени новац сабирао би се у фонд из кога би свештеници добијали редовну годишњу помоћ. Настојећи да правилно подели сакупљени новац, подносиоци предлога разврстали су свештенике у Србији на четири класе. Прву класу чинило би укупно 100 свештеника, другу 200, трећу 200 и четврту сви остали. Предвиђено је да свештеници из прве класе добију 300 талира, из друге 250, а треће и четврте по 150 талира годишње. Предлогом је утврђена обавеза парохијана да свештенику обезбеде пристојан дом и земљиште за обраду. Независно од додатног намета од 16 гроша на сваког пореског обвезника, чланови комисије су предложили и задржавање тарифа за свештеничке услуге, које су незнатно измењене у односу на важећу уредбу из 1853. године. Наведени предлог испуњавао је свештеничка очекивања, али због недостатка подршке није претворен у законски акт (*Стојадиновић* 1909љ, 43).

Закон о уређењу свештеничког стања усвојила је Скупштина на предлог Владе 31. децембра 1882. године, односно у време сукоба напредњака с јерархијом Српске православне цркве. Према члану 1. Закона парохија не може бити мања од 300 ни већа од 400 домова, а протојерејска капеланија од 200 до 250 домова. Манастирске парохије се укидају и у року од годину дана предају на опслуживање ре-

довним свештеницима. Приликом преуређења парохија у складу с одредбама новог Закона потребно је саслушати вернике и свештеника. Жалбе против распореда парохија подносе се Архијерејском сабору на решавање. Закон утврђује обавезу свештеника да следеће свештенорадње и дужности у парохији обави без плаћања накнаде: служба везана за дан цркве; литија с бдењем и ношење крста с водоосвећењем; ванредни празници богомоље; опште народне свечаности; благодарења на почетку и крају школске године; службе које би због указане потребе наредила виша духовна власт; помен заслужним за отаџбину; парастос за све умрле два пута годишње; свећење водице за Богојављење; мироносање и исповест; крштење и опело сиромача и издавање венчаница, крштеница и умрлица за тачно наведене разлоге. Уместо бира који је до тада даван за те свештенорадње, наплаћиваће се полугодишње по један динар уз порез од сваког обвезника. Новац прикупљен на тај начин општинске и среске власти предаваће свештенику.

Чланом 8. утврђено је 19 свештенорадњи и цене које је верник дужан да плати свештенику за њихово обављање. Задржана је подела из претходних уредаба, тако да је поново на првом месту знамење са исказаном сумом од 20 пара. Уместо ранијих чарапа и добровољног дара, родитељи за крштење плаћају један динар. Брачни испит, према новом Закону, плаћа само женик у висини од један динар. Цена венчања повезана је с порезом, тако да лица којима је прописан износ већи од главнице плаћају 12 динара, особе које уплаћују пуни данак 6 динара и за оне који се дуже испод главнице три динара. Свечарско освећење водице код куће, сечење колача и прекада у цркви коштала је један динар. Уколико се свештеник позове да обави водоосвећење код куће домаћинство је плаћало један динар. Задржана је подела на малу и велику молитву, тако да је прва плаћана 1,5 динара, а друга један динар. Јелеосвећење над болесним плаћано је сваком присутном свештенику по два динара. Иста сума била је прописана и за освећење куће на захтев домаћинства. Опело је као и венчање било повезано с пореским давањима, тако да су особе дужне обавезом већом од главнице плаћале четири динара, лица с потпуним данком три динара, а остали два динара. Уколико се ради о детету испод седам година, породица је плаћала половину суме предвиђена за одрасле у својој категорији. Парастос је коштао један динар, читуља на задушницама 10 пара, а прекада кољива 20 пара. Спровод покојника до гроба породица је плаћала за сваког присутног свештеника и ђакона по три динара. Читање једног столпа из јеванђеља имало је цену четири динара, а исту суму било је потребно издвојити за читање псалтира. Изводи из протокола рођених, венчаних и умрлих плаћани су по један динар. Уколико се свештенику не исплати прописана сума, општинске власти дужне су, да на његов

захтев, у року од два месеца изврше наплату. Министар просвете и црквених послова овлашћен је, да у договору с Архијерејским сабором, изда правила за извршење закона (*Закон о уређењу свештеничког стања* 1882, 1883, 247–52).

Скупштина је 31. децембра 1882. године усвојила и Закон о установљењу црквеног фонда. Приходи и капитал фонда, према члану 1, трошиће се за црквене и црквено-васпитне циљеве по одлукама Архијерејског сабора и на основу одобрења министра просвете и црквених послова. Фонд се образује од десетог дела укупног новчаног капитала којим располажу цркве и манастири, осим средстава намењених за подизање нових објеката и петог дела чистог манастирског прихода по одбијању трошкова потребних за одржавање и намиривање других неопходних потреба. Средства опредељена фонду уплаћиваће се при крају сваке године после закључивања рачуна, с тим да обавеза издавања почиње 1. јануара 1883. године. Министар просвете и црквених послова, у договору с Архијерејским сабором, прописаће сва потребна упутства за правилну примену Закона, што је и учињено 23. маја 1884. године издавањем правила ЦБр. 529. Новац црквеног фонда предаваће се Управи фондова на управљање по законима који важе за ту област (*Закон о установљењу црквеног фонда* 1882, 1883, 205–07).

Закон о уређењу свештеничког стања донет за време напредњачке Владе задржао је важност и после повратка на трон митрополита Михаила. Покренуто је више иницијатива за побољшање материјалног положаја свештенства, али су доминирали предлози да решење треба тражити одређивањем сталне плате из државног буџета. Настојећи да реши то питање, краљевска влада израдила је и 1905. године поднела Народној скупштини пројект закона о уређењу свештеничког стања. Предлог је стигао пред Скупштину 1907. године, али до претреса није дошло ни наредних година. Наведени пројекат предвиђа укидање бира и сталне новчане помоћи и уводи редовне плате, које зависе од година службе, односно периодских повишица. Свештеници са стажом до 5 година примали би годишње 1.500 динара, од 5 до 10 година службе 2.000 динара, од 10 до 15 година 2.500 динара, од 15 до 20 година 3.000 динара, од 20 до 25 година 3.500 динара и од 25 до 30 година службе 4.000 динара. Годишња сума исплаћивала би се месечно у тачно утврђеним дванаестинама, а примање плате подразумева обавезу свештеника да бесплатно врши следеће верске обреде: служба у цркви недељом и празником; обављање општих молелствија које нареди црквена власт; проношење литије у сваком селу парохије; општа молитва једном годишње на захтев парохијана; држање проповеди сваког празника; вршење свештање и давање знамења; обављање крштења у цркви; вршење брачних испита и венчавање у цркви; освећивање свечарске

воде једном годишње у свакој кући парохије; обављање опела и праћење покојника најкраћим путем до гробља; вршење два општа парастоса за време задушница; давање помена изгинулим за веру и отаџбину; освећивање водице за васкршњи пост у дому сваког верника; вршење призива светог духа на почетку школске године и благодарење на завршетку; обављање благодарења поводом државних празника и светковина; освећивање водице за Светог Саву и сечење славских колача у свакој школи; исповедање и причешћивање здравих у цркви, а болесних код куће; вршење заклетве општинских и државних чиновника; привођење иновераца православљу и обављање других прописаних дужности према држави и општини укључујући вођење матица рођених, венчаних и умрлих, регрутних спискова, присуствовање завршним испитима у школама и посећивање часова веронауке.

Пројект закона давао је могућност свештеницима да наплате следеће обреде од верника: молитва у цркви један динар, а у дому два динара; јелеосвећење у цркви за сваког свештеника по три динара, а у дому динар више; водоосвећење на посебан позив свештенику један динар; спровод умрлог у граду три динара, а у селу 6 динара за сваког свештеника; општи парастос суботом у цркви један динар; засебни парастос у цркви по три динара за сваког свештеника и ђакона; еснафски парастос за сваког свештеника и ђакона по пет динара; прекада кољива и читуља на задушницама 20 пара; излазак на гроб по посебном позиву у граду два динара, равним селима три и раштрканим селима четири динара; венчање за сваког чиновдејствујућег свештеника и ђакона, осим парохијског, по четири динара; испит у дому невесте пет динара; читање једног столпа јеванђеља или псалтира четири динара; издавања извода на основу приватног разлога један динар; посебна бдења, литије, заветине и молепствија на захтев парохијана 10 динара, а присутним свештеницима и ђаконима по пет динара; служење свете лигургије на захтев еснафа или појединаца са освећењем воде и сечењем колача сваком свештенику и ђакону по 12 динара; заклетва лица које прима плату један динар; освећење новог дома пет динара и присуствовање регрутној комисији ван места становања на сваки дан по 6 динара (Стојадиновић 1909м, 58–63).

Инсистирање свештенства да се њихов положај решава искључиво одређивањем сталне плате изазвало је бројне полемике после објављивања Пројекта 1905. године. Већина критичара изнела је став да је такав захтев потпуно несагласан с учењем и послањем православне хришћанске цркве. Навођени су многобројни примери из јеванђеља који служитеље олтара упућују на скромност и стрпљивост у исчекивању праведне награде. Добровољни прилози представљали су кроз историју основ за свештеничку награду, а стално напредовање цркве доказује да се ради о добром начину, који не треба мењати

без велике потребе. Прилежан и пожртвован свештеник у потпуности посвећен свом позиву и интересима пастве сигурно неће остати без заслужене награде. Свештеницима је предлагано да не очекују решење од државе, већ да промене понашање и престану са изношењем аргумената који се не могу прихватити: „Плате су то, и то плате из државне касе, на које указују наши свештеници, као на једино добро решење овог њиховог питања. Оне треба својом чаробном моћи не само да побољшају њихово стање, не само да им осигурају удобан живот и лепу будућност, него да и ослободе свештеника његовог садашњег зависног и унижавајућег положаја, да поправе односе између стада и пастира, да уздигну морал у народу! Плате, и непрестано плате, то су једини гласови, који сада до нас допиру из свештеничке средине. И ти гласови, до сад бар, нису остали гласови вапајућег у пустињи. Донекле су нашли одзива, а вероватно да ће га наћи и сасвим. Корак је већ учињен, и он може постати одсудан и велики! То је ствар, која несумњиво захтева претрес са свију страна“ (Стојадиновић 1909н, 64).

ЗАКЉУЧАК

Материјални положај епископата и свештенства у Србији од Првог српског устанка до почетка Првог светског рата и државно законодавство којим је уређиван, треба посматрати у контексту друштвено-политичких околности на чијем почетку је неизвесна и тешка борба за национално ослобођење, а на крају економски и политички стабилizована држава, спремна да допринесе коначном обрачуну балканских савезника са Османским царством у Европи и преузме свој део одговорности за успешно вођење и окончање великог светског сукоба на почетку XX века. Користећи кратке предахе између сталних борби, Карађорђе и устаничко руководство систематски су успостављали нову власт и настојали да правним актима уреде поједине области друштвеног живота. Знајући да је свештенство и монаштво у том тренутку представљало интелектуалну елиту, упориште слободарских идеја и поуздани ослонац устаницима, нова власт предузела је мере да на задовољавајући начин реши њихов материјални положај настојећи да утврђене тарифе буду прихватљиве и не доведе до непотребног и штетног сукоба с народом већ оптерећеним великим давањима за потребе устанка. Очекујући да на тај начин поколеба њихову оданост турском окупатору, устаничко руководство је низом пажљиво избалансираних одлука решавало и питање прихода фанариотског епископата

Настојећи да изврши замену фанариотске јерархије домаћом и спречи велике злоупотребе и неподношљиве глобе осиромашеног народа, кнез Милош је различитим поступцима смањивао и контро-

лисао приходе с крајњим циљем да владике претвори у неку врсту државних чиновника са сталним приходима исплаћиваним из државног буџета. Сагледавши понашање свештенства на терену, доносио је уредбе и друге акте са циљем да постигне прихватљив баланс између жеља свештенослужитеља за високим и сигурним приходима и материјалних могућности народа. Усаглашеним хатишерифом о унутрашњој самоуправи Србије из 1830. године, краткотрајним Срегењским уставом донетим 1835. године и тзв. Турским уставом усвојеним 1839. године, институционално је уређен положај цркве и створени услови да се материјални положај епископата и свештенства решава на трајнији начин.

Период уставобранитеља обележен европеизацијом државе, јачањем економије и успостављањем законитости, представља неку врсту прекретнице будући да се и Српска црква морала прилагођавати новонасталим околностима и промењеном начину владавине нове и другачије политичке елите. Настављана је исплата епископских плата из буџета, а одређене промене висине утврђених износа биле су повезане с падом вредности новца или увођењем у употребу нових валута. Честим изменама уредаба владе су настојале да дођу до решења из којих су произлазиле обавезе народа да свештеницима и њиховим породицама обезбеде пристојни услове за живот, али и дужности свештенослужитеља да верске обреде наплаћују према тачно прописаним тарифама. Омогућена слобода јавног изношења мишљења директно је допринела стварању атмосфере у којој је и свештенство могло да истакне своје незадовољство неким решењима у вези с материјалним положајем, али су истовремено и одредбе тзв. намесничког устава из 1869. године о православној вери као владајућој отвориле незауставиви процес јачања утицаја државе на црквене послове ради остваривања доминације и успостављања контроле.

Тињајући неспоразуми између појединих влада и епископата ескалирали су за време владавине кнеза и краља Милана и напредњачке Владе, која је 1881. године, формално због неспоразума у вези са законом о таксама, а суштински због политичког заокрета и везивања државе за Аустрију, сменила врховног поглавара и све епископе и изабрала нову јерархију мимо прописа утврђених православним канонима. Наредне године усвојен је Закон о уређењу свештеничког стања, који у складу с новом државном политиком, одређује број домова у парохијама, укида традиционални бир, прописује бесплатне верске обреде које су дужни да обави свештеници и наводи свештенорадње које су грађани плаћали у новцу.

Охрабрени одлуком намесништва да после абдикације краља Милана врати на трон митрополита Михаила и уверени да је држава у дефанзиви, свештеници су с пуно одлучности покренули питање својих примања надајући се свеопштој подршци верујућег народа и

политичке елите која је требало у Народној скупштини да њихове захтеве претвори у законску норму. Иступивши са ставом да је поправљање материјалног положаја могуће само сталним систематским платама из буџета уз задржавање наплате верских обреда, створили су опозицију посебно јаку у интелектуалним круговима. Покренуте су многе иницијативе, вршена снажна лобирања и уложен огроман труд у припрему различитих законских пројеката, али су отворени и скривени отпори предложеном начину решавања материјалног положаја свештенства превладали, тако да је до почетка Првог светског рата задржано старо стање, односно наплата свештенорадњи према прописаној тарифи.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић-Баталака, Лазар. 1898. *Историја српског устанка*. Београд.
- Берат Махмуда II од 7. новембра 1813. *београдском митрополиту Дионисију*. 1981. Споменик Српске краљевске академије, X.
- Веселиновић, Рајко. 1966. *Историја Српске православне цркве са народном историјом*, књига II (1766-1945). Београд.
- Вукићевић, Миленко. 1896. Прилози за историју цркве Првог устанка. *Весник Српске цркве* 1-2.
- Гавриловић, Михаило. 1909. *Милош Обреновић*, друга књига (1821-1826). Београд.
- Закон о уређењу свештеничког стања* – 1882, 1883. Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 20 јула 1882 до 19 фебруара 1883 године. Београд: Краљевско-српска државна штампарија.
- Закон о установљењу црквеног фонда од 31. децембра 1882. године*. 1883. Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 20 јула 1882 до 19 фебруара 1883. године. Београд: Краљевско-српска државна штампарија.
- Закон о црквеним властима источно-православне цркве у Краљевини Србији* – 1890, 1890. Београд: Краљевска српска државна штампарија.
- Закон о црквеним властима источно-православне цркве у Краљевини Србији*. 1900. Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора православне српске цркве у Краљевини Србији (од 1839-1900. године). Београд: Архијерејски сабор, Државна штампарија Краљевине Србије.
- Илић, Алекса. 1911. *Петар Јовановић митрополит београдски његов живот и рад 1833-1859. год.* Београд.
- Коме припада приход с таса постојећег на целивајућој икони у цркви*. 1900. Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора православне српске цркве у Краљевини Србији (од 1839-1900. године), Београд: Архијерејски сабор, Државна штампарија Краљевине Србије.
- Марјановић, Чеда. 1928. *Наша религиозност и питање уређења свештеничког стања*. Београд.
- Ненадовић, Матеја. 1971. *Мемоари*. Београд: Просвета.
- Новаковић, Драган. 2007. Став напредњачке странке према Српској православној цркви. *Политикологија религије* 2.
- Објављеније Благородној господи кнезовима, пречастнејшим архимандритима и протопесвитерима, преподобним игуманима, частнејшим свештеницима, поштенородним трговцима и кметовима и свему народу нашем*. (Петровић и Петровић, 1884, II).

- О изноуђавању награда за рукоположење.* 1900. Зборник правила, уредаба и наредба Архијерејског сабора православне српске цркве у Краљевини Србији (од 1839-1900. године). Београд: Архијерејски сабор, Државна штампарија Краљевине Србије.
- О наплати свештеничке награде за резање колача о преслави.* 1900. Зборник правила, уредаба и наредба Архијерејског сабора православне српске цркве у Краљевини Србији (од 1839-1900. године). Београд: Архијерејски сабор, Државна штампарија Краљевине Србије.
- Опредијене наплате свештеника за њино свјаштенодјејство.* 1840. Сборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажевству српском од Априла 1840. год. до конца Децембра 1844.г, II част, Печатано у книгопечатни Књажевства Србског.
- Петровић, Вукашин и Ник Петровић. 1882. *Грађа за историју Кнежевине Србије*, време прве владе кнеза Милоша Обреновића, књига прва (1815-1821). Београд.
- Петровић, Вукашин и Ник Петровић. 1884. *Грађа за историју Краљевине Србије*, време прве владе кнеза Милоша Обреновића, књига друга, од 1821 до 1823. године. Београд.
- Петровић, Мита. 1901. *Финансије и установе обновљене Србије*, књига прва, друго издање. Београд.
- Плате ђакона – У којим приликама и ђакони примају учешћа у чинодејствима, која се врше на захтев приватних лица.* 1900. Зборник правила, уредаба и наредба Архијерејског сабора православне српске цркве у Краљевини Србији (од 1839-1900. године), Београд: Архијерејски сабор, Државна штампарија Краљевине Србије.
- Представка Митрополита и закључење Сабора архијерејског о поправци стања свештеничког правитељству и совјету, да се свештенству одреди стална плата.* 31. Мај 1851. године, No. 3, (Илић 1911, 209).
- Стефановић Караџић, Вук. 1898. *Грађа за српску историју*. Београд.
- Стојадиновић, Милан. 1909. *Српско законодавство о издржавању свештенства*. Београд.
- Устав Књажевства Србије издат и заклетвом потврђен о сретњској скупштини 1835. године у Крагујевцу.* 1988. Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835-1941). Београд: Нова књига.
- Швабић, Павле. 1904. Мелетије Павловић митрополит београдски (1831-1833). *Гласник православне цркве у Краљевини Србији*, свеска за јуни и јули.

Dragan Novaković, Belgrade

THE FINANCIAL POSITION OF THE EPISCOPATE AND CLERGY OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH FROM 1804 TO 1914

Summary

The complex issue of the financial position of the episcopate and clergy of the Serbian Orthodox Church in the 19th and the first decade of the 20th century is presented. The above mentioned period was also of a great significance for the church,

since it had passed, carefully choosing a number of measures adjusted to the historical circumstances, through a complicated canonical procedure scheduled for new countries, that set a requirement to arrange and organize their religious affairs independently. The unity of the church and people, which was the basis of the fight for freedom under the Turkish rule, most directly contributed to the foundation, and laws to the development of the position of the church within the state, which resulted in various mechanisms of control and the determination of the state authorities to make their impact on all the processes relevant for its functioning. Solving the issue of the financial position of the episcopate and clergy became important, since the state was expected to take measures for paying them tribute for their historical role, but also to consolidate and stabilize their position by providing them revenues sufficient for successful fulfilment of the entrusted duties. The state used to solve the issue by passing various legal acts, but the discontented clergymen constantly required regular payments, which could not be realized due to lack of broader endorsement that would enable the adoption of the appropriate law.

Key words: church hierarchy, clergy, financial position, state, laws, religious rites, rates.